

Tanulmány

Dobi Edit & Nagy Andrea

Szemiotikai textológiai jelentésrepresentáció magyar és francia rövidszövegekben

A konstringencia összevető vizsgálata

Abstract

The use of semiotic textological approaches and analytical apparatus has characterised the textual research of the Polyglott research group on text linguistics and textual studies at the University of Debrecen since its inception. Polyglotticity is most striking in the comparative study of the textual phenomena of certain languages.

The aim of the present study can be divided into three strands:

Firstly, to focus on aspects, categories, and contexts in the theory and analytical apparatus of semiotic textology that can either be placed in dialogue with the French textlinguistic tradition or, alternatively, can be incorporated as new elements – with the hope of new results – into the current canon;

– on the other hand, and closely related to the previous objective, we will illustrate the operation of the thesauristic meaning explication hypothesized by S. János Petőfi as an approach motivated by the representation of textual meaning, showing that there is a close link between the mental arrangement of meanings by human cognition and the representation of the meaning of concrete texts;

– thirdly, through concrete comparative short text analyses, we aim to enrich our knowledge of meaning-contextualization of Hungarian and French texts, their similarities and differences (of course, under the strong hypothesis that there is obviously a large overlap in the means of semantic continuity in any language).

Keywords: semiotic, polyglotticity, representation of meaning, thesauristic meaning explication

1 Bevezetés

A szövegjelentés sok tudományterület figyelmének a középpontjában áll vagy mint a kutatás tárgya, vagy pedig mint eszköze valamely tudományos megközelítésnek.

Jelen tanulmány témáját és vállalását tekintve abba a szövegtudományi áramlatba tartozik, amely a szöveg jelentésének vizsgálatában a befogadói nézőpontot nem a szövegen kívülre helyezi, és egyfajta értékelő attitűddel a textualitás nyelvi és pragmatikai megfelelőségét vizsgálja, hanem a szóban forgó nézőpontot a szövegjelentés részeként feltételezi, ezáltal a szövegjelentés-representáció részévé válik minden olyan tudás és feltevés, amely a mindenkor értelmező, jelen esetben a kutató birtokában van. A szöveg jelentésének leírását azért nevezzük reprezentációnak, mert egy bizonyos elméleti keret kategóriarendszerére, elemző apparátusára támaszkodik. Ez az elméleti keret a szemiotikai textológia, amelynek kidolgozása Petőfi S. János nevéhez fűződik, és az 1980-as évekig nyúlik vissza.

A szemiotikai textológiai szemlélet és elemző apparátus alkalmazása a fennállása óta jellemzi a Debreceni Egyetem szövegnyelvészeit összefogó Poliglott szövegnyelvészeti-szöveg-tani kutatócsoport szövegkutatásait. A korábbi – az 1990-es és a 2000-es – évekre jellemző szövegnyelvészeti, nemritkán a formalizmus lehetőségeit kereső elemző munkákat az idő előrehaladtával és a kognitív tudományos szemlélet egyre erősödő elterjedésével lassan felváltották a szövegjelentés alkotói és befogadói aspektusát előtérbe helyező kutatások és esettanulmányok. Ez azt eredményezte, hogy egyrészt egyre nagyobb hangsúlyt kapott a nyelvi megformáltság és a szövegalkotáshoz, ill. -befogadáshoz mozgósított tudásbázis viszonyának megértése; másrészt pedig ráirányult a figyelem az eltérő nyelvű szövegek szóban forgó összefüggéseire, szükséges irányként definiálva a (magyar és idegen) nyelvű szövegek elemzését abból a célból, hogy soknyelvi összevetés eredményeként általános összefüggéseket fogalmazhassunk meg.

Mivel tehát a poliglottia legmarkánsabban bizonyos nyelvek szövegjelenségeinek kontrasztív vizsgálatában mutatkozik meg, a Poliglott szövegnyelvészeti-szöveg-tani kutatócsoport egyik kutatási területként eltérő nyelvű rövidszövegek jelentéskontinuitásának elemzését határozta meg, a nyelvi és a nem nyelvi eszköztárra is odafigyelve.¹

A magyar és a francia nyelvű szövegek összehasonlító elemzéseinek fókuszában a korábbiakban jellemzően a tematikus progresszió vizsgálata állt (pl. Csűry A. 2002, Csűry I. 2002, Csűry A. 2005). Ennek keretében a kutatók a szövegösszefüggés jelenségeit globálisan közelítették meg, nem törekedve (ki is mondva) a különböző nyelvű szövegek összefüggés-jelenségeinek aszerinti kategorizálására, hogy ezek a jelentés mely „síkján” erősítik, illetve jelzik a szövegjelentés folytonosságát. Ennek háttérben részben az áll, hogy a francia szövegnyelvészeti hagyomány szövegösszefüggés-kategóriái, valamint a domináns szövegnyelvészeti irányzatok (pl. de Beaugrande & Dressler 1972; van Dijk 1972, 1980; Isenberg 1971, 1976; de Saussure 1916/1967; Viehweger 1977 nyomán) szövegösszefüggés-fogalmi között nincs teljes megfelelés.

Az eddigiekben vázoltak talaján jelen tanulmány célja három törekvésre bontható:

- Egyrészt rá kívánunk világítani azokra a szempontokra, kategóriákra, összefüggésekre a szemiotikai textológia elméletében és elemző apparátusában, amelyek vagy párbeszédbe állíthatók a francia szövegnyelvészeti hagyománnyal, vagy pedig új elemekként – új eredmények reményében – beépíthetők a jelenleg érvényes kánonba; ehhez betekintést kívánunk nyújtani a szemiotikai textológia elméleti, illetve fő terminológiai apparátusába, elemző mechanizmusába, hogy igazolva lássuk a tudomány létjogosultságát a francia nyelvű szövegek vizsgálatában is.

- Másrészt – az előző célkitűzéssel szorosan összefonódva – a Petőfi S. János által a szövegjelentés reprezentációja szempontjából motivált megközelítésként feltételezhető tezaursztikus jelentésexplikáció működését szemléltetjük, láttatva, hogy a jelentések emberi kogníció általi mentális elrendezése és a konkrét szövegek jelentésének reprezentációja között szoros kapcsolat van.

- Harmadrészt konkrét összehasonlító rövidszöveg-elemzések révén gyarapítani kívánjuk azt a tudást, amit a magyar és a francia szövegek jelentés-összefüggésének eszközeiről, ezek hasonlóságairól, eltéréseiről tudunk (természetesen erős hipotézis mentén, amely szerint a szemantikai folytonosság eszköztárában nyilvánvalóan nagy átfedés van bármilyen nyelvű szövegek esetében).

¹ Az említett törekvések nincsenek átfedésben a fordítási megfelelések kutatásával.

2 A szövegjelentés szemiotikai textológiai vizsgálatáról

A szemiotikai textológia tudományos elméletének előzményeit jelen tanulmányban nem kívánjuk részletezni, a diszciplínának pusztán azokkal a sajátosságaival foglalkozunk, amelyek lehetővé teszik, hogy a francia szövegnyelvészeti területén érvényesülő kutatói szemléletet, illetve elméleti és alkalmazott tudományos eszköztárat és fogalomrendszert kitágítsuk, hogy a szövegek jelentésrepresentációja újabb attitűdökkel egészülhessen ki.

2.1 A szemiotikai textológiai tudományos szemlélet fő pillérei

Bármely szövegtudomány természete és fő törekvései első közelítésben az alapján ítéelhetők meg, ahogyan kutatásának tárgyát, a szöveget meghatározza. Jelen gondolatmenet szolgáltatásban elengedhetetlen tehát felidéznünk a szemiotikai szövegtani kutatások kiindulópontjaként gyakran idézett szövegmeghatározást Petőfi S. János tollából: „alkotója vagy valamely befogadója számára egy nyelvi objektum akkor minősül szövegnek, ha egy tényleges vagy feltételezett kommunikációs-szituációban egy tényleges vagy feltételezett kommunikatív funkció betöltésére alkalmasnak tekinthető. Ez általában azt jelenti, hogy egy adott vagy feltételezett kommunikációs-szituációt tekintve összefüggő és teljes (vagy interpretáció útján azzá tehető) tényállás-konfigurációt juttat kifejezésre, aminek következtében nyelvi konstrukciója is valamiféleképpen összefüggő és teljes (vagy interpretáció útján azzá tehető)” (Petőfi S. 1988: 224). Nagyon fontos és érdekes vonatkozása annak, ahogyan a tudós a szövegről gondolkodik, hogy a szöveg fogalmát *kommunikátum* kategóriává tágítja ki, miközben azokat a szociokulturális és kollektív hagyományokat hangsúlyozza, amelyek meghatározzák, hogy a nyelvi jelenségek milyen kommunikációs helyzetben képesek betölteni kommunikációs szerepet (i.h.).

A fenti szövegfelfogásból eredően a szemiotikai textológiai szövegjelentés-representációban a nyelvhasználók kogníciója nagy jelentőségű. Ebben a keretben a kommunikációs helyzetre egyenesen úgy gondolhatunk, mint mentális tartalmak interakciójára. Az idézett szövegdefiníció központi mozzanata a jelhasználó (többszörös) ítéletalkotása: a „tényleges vagy feltételezett” kommunikációs helyzetről, a „tényleges vagy feltételezett” kommunikatív funkcióról és a szöveg által „ténylegesen vagy feltételezetten” kifejezett tényállásról.² Petőfi S. János gondolatmenetében gyakran találkozunk a ténylegesség és a feltételezettség eshetőségével, aminek háttérében az a nyelvhasználó-központú filozófia áll, amely az objektív értelemben vett kategóriákkal nem tud mit kezdeni: ahány nyelvhasználó, annyiféle tudásbázis, annyiféle mentális leképezése mind a kommunikációs helyzetnek, mind a kommunikatív funkciónak, mind pedig a szöveg által kifejezett tényállásnak.

A jelhasználó ítéletalkotása *mentális tevékenység*, azaz kognícióalapú, hiszen javarészt meglévő tapasztalati tudáson alapul.³

² A meghatározásban tapasztalható finomhangolás – a ténylegesség, illetve a feltételezettség vonatkozásában – az objektivitás létezésének filozófiai dilemmájával is összefügg. A szemiotikai szövegmegközelítés talaján az objektivitás eleve megkérdőjeleződik, nem hozzáférhetőként feltételezve a szöveg mindenkor értelmezőtől független szemiotikai megformáltságát, valamint az „ábrázolt valóságot”. Ennek a szemléletnek az eredménye egy ún. megduplázott jelmodell, amelyben mind a jelölő, mind pedig a jelölt komponensnek van egy – fiktívnek nevezhető – objektíválható síkja, és egy a mindenkor nyelvhasználó által mentálisan leképezett síkja (vö. Dobi 2021: 39–41).

³ Fontos kis kitérőt tenni a jelentéskutatás manapság leginkább meghatározó áramlata, a kognitív nyelvtudomány felfogása felé. A mai kognitív nyelvészeti szerint a befogadó nem tényállást fogad el, hanem valamilyen értelmet tulajdonít egy szövegnek egy bizonyos kontextusban, a beszélővel együttműködve. Az értelmezés kontextusa

Jelen tanulmány fogalomhasználatában a *kognitív* kifejezés azt jelenti, hogy 'a jelhasználó mentális műveleteihez kötött', vagyis általános értelemben mentális. Ez arra utal, hogy az elmélet a nyelvet tudásnak is tekinti, összefüggésben a többi tapasztalati tudással egy holisztikus elmeelmélet keretében.

A szemiotikai textológiai szövegfelfogásnak az újszerű attitűdjét alapvetően két tényező teremti meg: egyrészt a szöveg sajátosan sokrétű ábrázolófunkciójáról vallott elképzelés, másrészt pedig a befogadói értelmezőszerep szövegértelmet befolyásoló hatásának kiemelt funkciója a jelentésreprezentációban. Érdekes látni a szövegjelentés leírására nézve azt a kettősséget, amit egyik oldalon a szövegjelentés-reprezentáció szigorú rendszere, a másik oldalon pedig a modell apparátusának a „nyitottsága” jelez. Utóbbit úgy értve, hogy a szöveg jelentéséhez a jelhasználó képes saját mentális tartalmának és műveleteinek figyelembe vételével közelíteni, ami messze kivezet a szűken értelmezett nyelvtudomány keretéből. Az eddigiek alapján tehát törvényszerűnek mondható, hogy a szövegvizsgálatot Petőfi S. János a szemiotika tág keretében helyezi el, a szövegekkel foglalkozó tudományt textológiának keresztelve el. Úgy gondoljuk, hogy a *textológia* elnevezés alkalmazása a kutatónak arra irányuló tudatos törekvését jelzi, hogy a diszciplínát – alapvető szemléletmódjára utalva – elnevezésében is megkülönböztethetővé tegye más szövegtudományoktól. Olyan diszciplínáktól, amelyek tárgya szintén a szöveg, illetve a szöveg szövegiségének valamilyen aspektusa. Ezek között említendő a *szövegnyelvészet*, a *szöveggrammatika*, illetve a *szövegtan*, amelyekhez képest eltérő összefüggés-rendszerbe helyezi a szöveg vizsgálatát a *szemiotikai textológia*.

Maga az elnevezés egyrészt azt fejezi ki, hogy a szóban forgó szövegmegközelítés kerete a jeltudomány; másrészt azt mutatja, hogy felfogása eltér a felsorolt szövegtudományokétól, elsősorban abban, hogy a lehető legtágabb keretet kínálja a szövegkutatás számára. Ennek hátterében a szemiotikai textológia komplexjel-modellje áll: az elmélet a szövegeket az egyszerű jel analógiájára értelmezett komplex jelnek tekinti. A komplexitás értelmezése többértű: egyrészt a kutatás tárgyai multimediális kommunikátumok is lehetnek; másrészt a szövegvizsgálat magában foglal egymással szorosan összefüggő szemantikai, szintaktikai és pragmatikai elemzéseket is; harmadrészt a szövegvizsgálat során alkalmazott tudásbázis alkotóelemei inter-, illetve multidiszciplináris kerethez tartoznak.

Az elnevezés „szemiotikai” összetevője Petőfi S. János magyarázata alapján a tudomány következő három tulajdonságát jelzi:

- „a kommunikátumokat [...] sajátos 'jelölő-jelölt'-struktúrával rendelkező jelkomplexusoknak tekinti”⁴, amivel Saussure jelfogalmához nyúl vissza;
- a kommunikátumok felépítésében verbális és nem verbális (pl. képi-illusztratív, zenei stb.) jelrendszerek elemei is előfordulhatnak;
- „a kommunikátumokat [...] mind szintaktikai (általános értelemben véve formai) felépítésük, mind szemantikai (intenzionális és extenzionális értelmű jelentéstani)⁵ felépítésük, mind pragmatikai felépítésük (adott vagy feltételezett kommunikációs-szituációbeli használatuk) szempontjából elemezni kívánja” (Petőfi S. 1996: 8–9).

pedig a beszélőtársak által létrehozott kommunikációs közeg. A jelentés a kognitív nyelvészet szerint tapasztalati alapú és fogalmi természetű, nincs szerepe a logikai igazságnak. A nyelvi szerkezetek sematikus konstrukciók, amelyeket a beszélő hozzáigazít a kontextushoz.

⁴ Idővel Petőfi S. a „jelkomplexus” terminust a „komplex jel” fogalomra cserélte, mi magunk is ezt alkalmazzuk.

⁵ Az intenzionális jelentés a nyelvi megformáltsághoz rendelhető kategória, míg az extenzionális jelentést a nyelvi sík által kifejezett valóságvonatkozásként tartjuk számon Carnap (1942) nyomán. Azáltal, hogy az

Az utolsóként megfogalmazott célkitűzés mutatkozik meg abban, hogy a szövegjelentés kontinuitásának eszközeit az alapján is vizsgálja, hogy az egyes nyelvi jelenségeknek grammatikai, szemantikai vagy pragmatikai síkon van-e jelentésszövetartó szerepük.

Általánosságban is, és a jelen tanulmányban ismertetendő szövegelemzések prezentálása szempontjából is kiemelendő, hogy a szemiotikai textológiai szövegjelentés-kutatás egyik legnagyobb eredménye az, hogy közvetlenül a befogadó mentális működésének, közvetetten a szövegértelmezésnek a jellemzésére bevezeti a konstringencia kategóriáját. Ahhoz, hogy jól érthetően kijelölhessük az újonnan megszülető kategória helyét a szemiotikai textológia fogalmi apparátusában, illetve kategóriarendszerében, először a szövegösszefüggés jellemzésében használt alapkategóriák rendszerét érdemes áttekintenünk.

2.2 A szövegösszefüggés fogalmáról

A szövegjelentés folytonosságának jellemzésében kulcsszerepet játszanak az összefüggés-fogalmak, amelyek a nemzetközi szakirodalomban – beleértve a francia szövegnyelvészeti kutatások publikációit is – eltérő értelmezésekben jelennek meg. Az egyes szövegekkel foglalkozó tudományok abban is különbözhetnek egymástól, hogy a jelentés-összefüggésnek melyik síkját tekintik dominánsnak (a szemantikai, a grammatikai, a pragmatikai sík közül), és milyen feltételeket, törvényszerűségeket fedeznek fel az egyes összefüggőségi síkok kölcsönhatásában. A szöveg textualitásának teljesülését általában a koherencia megvalósulásának mértékével jellemzik, abban azonban, hogy a koherencia kialakulása milyen feltételekhez kötött, már nem feltétlenül értenek egyet.

A szövegösszvetartó elemek vizsgálatában, valamint a terminus technikusok értelmezésében is fontos forrás Charles Morris szemiotikai elmélete (1964). Ő vezeti be tulajdonképpen a szövegekről való tudományos gondolkodásba a szövegösszefüggés síkjait: beszél szintaktikai, szemantikai és pragmatikai síkon létrejövő szövegösszefüggésről. A nyelvi eszközöket osztályozva arra az eredményre jut, hogy a szintaktikai természetű kapcsolóelemek konnexitást teremtenek, a szemantikaiak kohéziót, a pragmatikaiak koherenciát. Nyilvánvalóan léteznek olyan nyelvi jelenségek, amelyek hovatartozása – a szövegben betöltött tulajdonságaiknál fogva – nem egyértelmű. Ezeket ahhoz az összefüggőségi síkhoz sorolhatjuk, amelyiken a folytonosságot erősítő hatásukat kifejtik. Morris elgondolását erőteljesen árnyalja az a felfogás, amely szerint a kapcsolóelemek merev osztályozása nem előnyös, hiszen tulajdonképpen minden nyelvi elem – akár szintaktikai, akár szemantikai, akár pragmatikai jelenségről legyen szó – a jelentés folytonosságához járul hozzá, ebben az értelemben tehát minden eszköz szemantikainak tekinthető. Az ellentmondás áthidalására Kocsány Piroska hatékony megoldást kínál 1989-ben megjelent tanulmányában azzal, hogy sorra veszi az egyes összefüggéssíkokon megjelenő nyelvi jelenségek megkülönböztető jegyeit. Eszerint a konnexitást erősítő elemek egyáltalán nem vagy nem kötelezően hatnak a szöveg egészére; a szemantikai elemek hatóköre a teljes szöveg is lehet; a pragmatikaiaké pedig jóval komplexebb, ugyanis a szöveg egészének összefogásához a nyelvi elemeken kívül külső (nem nyelvi) tényezőket is magában foglal (Kocsány 1989: 26–

extenzionális jelentés beépül a szöveg jelentésének reprezentációjába, a jelentésvizsgálat folyamatában mozgósított ismeretünk köre messze kivezet a nyelvtudományos gondolkodás keretein kívülre. Ez voltaképpen hozzájárul a szövegjelentés-reprezentáció és a kognitív jelentésvizsgálat közötti párbeszéd kialakulásához, a jelentés leírásában lehetőség nyílik az alkotó, illetve a befogadó mentális működésének figyelembevételére, vizsgálatára.

43). Nagyon érdekes – a szövegnyelvészeti vizsgálatok terében általában szerepet játszó – kérdéskör a szintaktikai jelenségek természete. Szintaxisa – nyelvtani eszközkészlete és szabályrendszere – ugyanis magának a nyelvnek van, és az, hogy a létező nyelvtani eszközöket helyes mondatok alkotására vagy szövegek jelentés-összefüggésének erősítésére alkalmazzuk-e, a konkrét szövegalkotási helyzetben dől el, tehát nem tisztán nyelvészeti problematika. Ez a vélemény jelzi az adott keretben érvényes szövegfelfogást is: hogy a szöveg szerveződésének komplexitása a szöveg nagyságrendjét kívülre helyezi a nyelvi rendszer határain, azaz úgy feltételezi a szöveget, mint alapvetően pragmatikailag megragadható képződményt. Éppen úgy, ahogyan Petőfi S. János tekint a szövegre mint pragmatikailag meghatározott komplex jelre, amelynek szemantikai és szintaktikai szerveződése ennek a pragmatikai meghatározottságnak a nyelvi megformáltságban (is) tetten érhető vetülete.

Ezt a felfogást – hogy tehát a szövegelemek kapcsolata a szövegösszefüggés három síkján érhető tetten – a nyelvi eszközök felől közelítve elfogadhatjuk, mivel egy reláció valóban vagy dominánsan grammatikai, vagy dominánsan szemantikai, vagy dominánsan pragmatikai (bár jellemzően komplex természetű jelenségekről van szó). A szöveg befogadója (értelmezője) számára azonban a nyelvi elemek közötti kapcsolatok mindig szemantikai természetűek, mert jelentés-összetartó funkciójuk van. Minden a szöveg szerveződésében részt vevő nyelvi elem a szöveg értelméhez járul hozzá. Igaz tehát, hogy a nyelvi eszközök legtöbbje besorolható az említett három összefüggőségi kategória valamelyikébe, a síkok pedig nem különülnek el egymástól mereven. A csoportosítás szempontjaként sokkal inkább indokolt arra keresni választ, hogy bizonyos vizsgált nyelvi jelenségek milyen mértékben járulnak hozzá a szövegértelem folytonosságához.

A tárgyalt kérdéskörben a *konstringencia* kategóriája – amely a szemiotikai textológiai elméleti és alkalmazott jelentéskutatás eredménye – új szempontot tesz hozzá a szövegek vizsgálatához, beépíti jelentésrepresentációjukba az általuk vélhetően(!) kifejezett valóság (tényállás-komplexum) összefüggőségét, jólformáltságát is.

2.3 A jelentésfolytonosságra ható erők osztályozása

A szemiotikai textológia keretében végezhető elméleti és alkalmazott szöveg- és kommunikátumkutatások számára értékes támpont Petőfi S. János alábbi rendszere, amely a szövegösszefüggés hordozóit ismerteti és rendeli hozzá a három hagyományosan megkülönböztetett összetartóerő-kategóriához (Petőfi S. 2009: 77).

Típusai	A szövegösszetartó erő	Eszközei
Pragmatikai szint A jelölő-jelentés-jelölt kapcsolat, azaz a jelhasználat szintje	Tárgy- és eseményleírásoknak egy elképzelt kontextusra (világdarabra) vonatkoztatott összefüggősége Koherencia	– A szövegben található tárgy-, és eseményleírások – A kommunikációs partnerek, szereplők, nézőpontok – A kommunikációs kapcsolat – A szándék, cél – A háttérismeret, tudáskeret – A közös nyelvűség; közös nyelvváltozat ismerete – A nem szándékos és a szándékos félreértés
Szemantikai szint A jelölő-jelentés kapcsolat szintje	Tárgyak és események nyelvi-jelentéstani megjelenítése	– A cím – A jelentés nyelvi kifejezési formái – A visszatérő utalás nyelvi eszközei: szó szerinti ismétlés, parafrázis (rokon értelmű szerkezet), párhuzam

Dobi Edit & Nagy Andrea:
Szemiotikai textológiai jelentésrepresentáció magyar és francia rövidszövegekben.
A konstringencia összevető vizsgálata
Argumentum 19 (2023), 355–374
Debreceni Egyetemi Kiadó
 DOI: 10.34103/ARGUMENTUM/2023/18

	Kohézió	– Az alá-és fölérendeltségi viszonyok kifejezésének nyelvi eszközei: felsorolás, felosztás, részletezés, nemfogalom – fajfogalom – A tartalmi – logikai kapcsolatok – A közvetett kapcsolóelemek – Az aktuális mondattagolás
Szintaktikai szint A jelölő-jelölő kapcsolat szintje	Tárgyak és események szintaktikai megjelenítése Konnexitás	– Határozott névelős főnév vagy főnévi szintagma – Az együtt utaló kapcsolatteremtés: névmásítás, igei személyragok, birtokos személyjelek, alany és állítmány egyeztetése – Az elhagyás (ellipszis)

A szöveg szemiotikai (jelek, jelrendszerek szerinti) szintjei

A szöveg nyelvi szerveződésének három síkján tetten érhető jelenségeknek a rendszere – ahogyan erről fentebb szó volt – kiegészül a konstringencia kategóriájával. A konstringencia olyan esetekben is alapul szolgál a textualitás magyarázatához, amikor a szöveg nyelvi eszközeinek síkján ez nem lehetséges. Ezt a komponenst a következőképpen jellemezhetjük:

Kogníció szintje A jelölő-jelentés-jelölt-jelhasználó kapcsolat szintje	A valóság részeként feltételezhető tényállás-együttes jólformáltsága Konstringencia	– A közlő, ill. a befogadó kognitív műveletei során felhasznált egyéni és kollektív tudás – A tudáselemek között a közlő, ill. a befogadó által felismert, rekonstruált, feltételezett stb. logikai/ asszociatív kapcsolatok – A befogadó propozicionális attitűdje
---	---	---

A szöveg szemiotikai (jelek, jelrendszerek szerinti) szintjeit kiegészítő modul (Dobi 2021: 96)

2.4 A konstringenciáról részletesebben

A konstringencia az utóbbi néhány évtizedben a szövegtani koherenciakutatás előterébe került, számos szövegtani esettanulmány beépíti a textualitás magyarázatába, mint a szövegkoherencia egyik vagy akár egyedüli feltételét.

A szemiotikai textológia keretében a szövegjelentés reprezentációja a következőképpen magyarázható: ha a befogadó a (mondatnyi) szövegegységek befogadása során az ezek által feltételezeten kifejezett tényállásokat egymással összefüggőnek, azaz konstringensnek tartja, akkor a szóban forgó megnyilatkozásláncot szöveggént értelmezi. Ez fejeződik ki Petőfi S. János szövegmeghatározásában is (lásd a 2.1. pontot). Ezen a ponton – a konstringencia holisztikus felfogásának szolgálatában – arra is érdemes rávilágítanunk, hogy a befogadó „döntése” arról, hogy a percipiált nyelvi (vagy dominánsan nyelvi) objektumhoz mint szöveghez viszonyul, olyan befogadói magatartás kialakulását eredményezi, amely ahhoz szükséges, hogy analitikus-értelmező attitűddel viszonyulhasson azokhoz a szövegjelenségekhez, amelyek hozzásegítik őt ahhoz, hogy a szöveghez összefüggő tényállást tudjon rendelni.

A konstringencia kategóriájának a meghatározása és beépítése a szövegek elemzésébe a szemiotikai textológiai szövegkutatás azon célkitűzésének a velejárója, hogy kidolgozza a szövegjelentés lehetséges mértékben explicit reprezentációját. Mivel egy adott szöveg nyelvi szerveződése által kifejezett tényállások közötti kapcsolat nem minden esetben nyilvánul meg a szövegben kifejtett nyelvi jelenségek összefüggésében, motiváltnak tekinthető a külön kategória kidolgozása a tényállások összefüggőségének a jellemzésére (a nyelvi szövet folytonosságához kapcsolódó terminológiától függetlenül). A konstringencia kategóriája lehetővé teszi, hogy a tényállások – nyelvi síkkal összefüggő, illetve tőle független – komplex jelensége tudományos diskurzus tárgya lehessen.

A következő elemzésekkel azt törekszünk szemléltetni, hogy a szemiotikai textológiai kategóriákkal miképpen magyarázható a nyelvi szerveződés által nem támogatott konstringencia-ítélet és a háttérben álló tudásbázis működése francia nyelvű szövegekben.

A konstringencia jelenségét olyan szövegjelentés-reprezentációkban mutatjuk be, ahol – a szóban forgó szövegek nyelvi megformálásából adódóan – szisztematikusan igazolódik a konstringencia viszonya a nyelvi eszközök között hagyományosan értelmezett összefüggéstípusokhoz, a kohézióhoz, a konnexitáshoz, a koherenciához. A célkitűzést árnyalja az, hogy a textualitás feltételeként értelmezett jelentés-összefüggés leírására a francia nyelvire irányuló szövegnyelvészeti kutatások hagyományosan általánosabb megközelítést használnak, mint az angolszász, a német, illetve a magyar szövegnyelvészeti kutatások, ami a jelentésleírás számára definiált kategóriarendszerben is megmutatkozik.

Fontos előrevetíteni, hogy téves következtetésekhez vezethet, ha a konstringencia jelensége úgy tekintünk, mint az említett morris-i hármas rendszert – a kohézió, a konnexitás, a koherencia halmazát – azonos keretben tovább bővítő kategóriára. A hagyományosan használt összefüggésfogalmak a nyelvtudományi terminológiához tartozó kategóriák. A konstringencia kategóriája nem a nyelvi produktumot vagy produkciót jellemzi, hanem a nyelvet használó egyénben zajló működést.

Fontosnak gondoljuk szövegjelentés-vizsgálatok révén árnyalni a konstringenciának a szövegösszefüggés hagyományosan alkalmazott kategóriáihoz – a kohézióhoz, a konnexitáshoz, illetve a koherenciához – való viszonyát.

2.4.1 *A konstringencia a mentális tartalmak interakciójában*

A konstringenciával kapcsolatban érdekes adalék, hogy a befogadó mentális működése révén megjelenő „élmény” egy megnyilatkozáslánchoz tartozó tényálláslánc jelentésfolytonosságáról többféle művelet(sor) következménye lehet, elsősorban attól függően, hogy a befogadóban zajló kognitív műveletek milyen arányban, illetve mértékben spontánok, illetve tudatosak. Egy szöveg befogadásakor szerzett konstringenciaélmény a *benyomás* és az *ítélet* által határolt skálán helyezhető el.

A befogadóban zajló sokféle kognitív működés eredménye tehát a befogadó intuíciója. Ennek vizsgálata komplex megközelítést kíván. A nyelvi kód és a jelentés relációja strukturálisan írható le. A mentális működés és a jelentés viszonya kognitív alapon közelíthető meg. Az ábrázolt valóság és a jelentés kapcsolatának vizsgálata elsősorban logikai szempontokat kíván. A kommunikáció és a jelentés viszonya pedig pragmatikai keretben jellemezhető. A nyelvi jelenségek szintjén nem explicit jelentés-összefüggések reprezentációja kognitív, logikai és pragmatikai műveleteket kíván.

Fontos kitétel a konstringencia és a szövegösszefüggés nyelvi jelenségeinek viszonyában, hogy a jelentésbeli, valamint grammatikai összefüggést teremtő, illetve jelző nyelvi alakulatok erősít(het)ik a konstringenciabenyomást (-ítéletet), de ezek nemléte nem szükségesen gyengíti vagy törli a konstringenciabenyomást. Ennek az összefüggésnek a relevanciáját jól szemléltetik alább a magyar és francia rövidszövegek jelentésreprezentációját kifejtő és összevető esettanulmányok.

A terminológia magyarázatából esetleg úgy tűnhet, hogy a befogadóban a szöveghez tartozó tényálláskomplexumról létrejövő konstringenciabenyomás egyfajta következtetés vagy következmény a befogadás folyamatában. (Ezt a képzetet az is erősítheti, hogy maga a kategória a „legfiatalabb” az összefüggés-fogalmak rendszerében, mivel a szövegösszefüggés-jelenségek differenciáltabb leírását elősegítendő jött létre.) Fontos felismernünk, hogy a konstringenciabenyomás vagy -ítélet a befogadás folyamatában meg is előzheti a nyelvi jelenségek által jelölt összefüggések azonosítását. Differenciáltabb képet kapunk, ha megfigyeljük, milyen eltérések lehetnek egy spontán és egy elemző interpretáció során:

- Spontán szövegértelmezéskor (ekkor a befogadó nem azonosítja tudatosan a textualitást teremtő eszközök működését) a konstringenciabenyomás a szövegértelemről szerzett első intuíció. Ez segíti hozzá az befogadót ahhoz, hogy kialakuljon benne az az értelmezői magatartás, hogy összefüggést keres a nyelvi megformáltság egységeihez rendelhető tényállások között.
- Ha egy szövegkutató végez (esetleg argumentatív) elemző interpretációt, akkor a *magyarázó-értelmezői attitűd*hez hozzátartozik (a spontán kostringenciaítéleten kívül) az is, hogy tudatosítja a szövegegységekhez rendelhető tényállások közötti összefüggések nyelvi megnyilvánulásait. A szóban forgó magyarázó attitűd a konstringenciáról szerzett intuíciót nem elsődleges benyomásként engedi feltételezni. Az értelmező a szemantikai és a grammatikai szövegösszefüggés nyelvi megnyilvánulásainak tudatosításával összefüggésben alakítja ki ítéletét a szövegben kifejezett tényálláskomplexum konstringenciájáról.

2.4.2 A konstringencia és más összefüggés-fogalmak

A kohézió, a konnexitás, a koherencia és a konstringencia viszonyával eltérő szemléletű tudományos megközelítések foglalkoztak korábban, és foglalkoznak ma is. (Lásd többek közt Adam 1990, 1993, 2005; Andor 2016; Charolles 1976, 1995, 2011; Chomsky 1995; Combettes 1992, 1993; Csátár & Haase 2011; Csűry 2016, 2017; Daneš 1971, 1976, 1977; Dobi 2012, 2016; Givón 1995; Habermas 1981; Halliday & Hasan 1976; Isenberg 1971, 1976; Lundquist 1980; Nagy 2012, 2016; Tolcsvai Nagy 2016.)

A nemzetközi szakirodalom a kohézió fogalmát általában szemantikai, a konnexitását grammatikai összefüggések jellemzésére alkalmazza. A koherenciának a kutatók a pragmatikai természetét emelik ki, mert bármely szöveg a funkcionalitása révén lehet koherens. Ezek az értelmezések szolgálnak alapul további gondolatmenetünkhöz, valamint az esettanulmányok példáinak elemzéséhez.

Könnyen belátható, hogy bármely nyelvi szerveződéshez – például megnyilatkozáspárhoz – rendelhető jelentésegységek összefüggésének megítélése bizonytalan lehet, ha az értelmezők rendelkezésére álló tudásbázisok lehetséges – sőt inkább szükségeszerű – különbözőségére gondolunk. A 3. fejezet esettanulmányaival kapcsolatban is ki kell mondanunk, hogy egy-egy példaszöveg jellemzésére nem tekinthetünk egyedüli megfelelő magyarázatként, jóval inkább egy lehetséges megoldásként. Ennek háttérében – Petőfi S. János gondolatait hívva segítségül – az áll, hogy a tényállás-együttesek összefüggőségét biztosító konstringenciarelációkat minden

egyes befogadó arra a világdarabra vonatkozó tudása alapján értelmezi, amelyre feltételezése szerint az interpretálandó nyelvi megformáltság utal (vö. Petőfi S. 2009: 32).

3 Esettanulmányok

A jelen tanulmányban bemutatott szövegvizsgálat tárgyai két mondatból álló magyar és francia nyelvű rövidszövegek:

- Az első csoportba tartozó koherens rövidszövegek konstringenciáját nyelvi elemek is támogatják. Ezek a szövegek kohezívek és/vagy konnexek is (3.1.).
- A második csoportba olyan koherens (tehát szükségszerűen konstringens) rövidszövegek tartoznak, amelyekben nyelvi elemek nem jelölik a tényállások összefüggőségét, ezek a szövegek ugyanis hagyományos értelemben sem nem kohezívek, sem nem konnexek (3.2.).
- A harmadik csoport példáira jellemző a kohézió és/vagy a konnexitás bizonyos foka, ám konstringens tényálláskomplexum nem rendelhető hozzájuk (3.3.).

A 3.2. és a 3.3. pontban lévő példák elemzésével szemléltetjük a konstringenciának a többi összefüggőségi síktól való függetlenségét. Ugyanakkor annak a lehetőségét is feltárjuk, hogy a konstringencia jelenségének lexiko-szemantikai vonatkozásai is léteznek, amelyek specifikus megközelítést igényelnek.

3.1 Nyelvi utalóelemekkel támogatott pozitív konstringenciaítélet

Az alábbi 1., 2. esetben nyilvánul meg a legmarkánsabban, hogy a grammatikai eszközök által jelölt jelentésviszonyok, valamint a lexikális jelentések közötti kapcsolatok triviálisan együtt járnak a befogadói konstringenciabenyomással.

(1) + konstringencia, + koherencia / + kohézió, + konnexitás

magyar: *Éva szereti a virágokat. Gyönyörű a virágoskertje.*
 francia: *Éve aime les fleurs. Son jardin de fleurs est magnifique.*

A magyar nyelvű szövegmondatlánchoz első értelmezői benyomás alapján konstringens tényállás rendelhető, többféle logikai relációként is jellemezhető a két szövegmondat jelentése közötti viszony. Ok-okozati jelentésviszony értelmezhető a két szövegmondat által jelölt tényállás között, ugyanakkor valamiféle deskriptív jellemzés síkján laza logikai kapcsolatként is jellemezhető a szóban forgó tényállás-reláció. A pozitív konstringenciabenyomással egyidejűleg a szövegmondatpárt koherens szöveggént értelmezzük. Ezt erősíti a nyelvi síkon tetten érhető kohézió és konnexitás. Kohéziót teremt a *virágokat* és a *virágoskert* kifejezés részleges ismétlés formájában, de a *szereti* (mint pozitív érzelmi viszonyulást kifejező ige) és a *gyönyörű* (mint olyan tulajdonság, amelyhez érzelmileg viszonyulhatunk pozitívan) jelentése is kohezív. Konnexitás van az *Éva* egyes szám harmadik személyű (denotatív) jelentése, valamint a *virágoskertje* egyes szám harmadik személyű birtokos személyjelezése között.

A francia nyelvű szövegmondatlánc szövegmondatai által jelölt tényállások a spontán értelmezés során – a magyar nyelvű szövegmondatpárhoz hasonlóan – elsősorban ok-okozati jelentéskapcsolat alapján minősíthetők konstringensnek. A befogadói pozitív konstringenciabenyomást a szövegmondatlánc nyelvi megformáltságában jelen lévő szemantikai és grammatikai

kötések is támogatják. Erős kohéziót teremt egyrészt a *fleurs* (virágokat) szó változatlan főnévi ismétlése, noha a második mondatban csak alárendelt összetevője a *jardin de fleurs* névszói kifejezésnek (szó szerint: virágos-), másrészt a *fleurs* (virágokat) és a *jardin* (kert) szavak jelentésbeli összefüggésével megvalósuló izotópia. Emellett a magyar nyelvű példához hasonlóan az *aime* ige és a *magnifique* melléknév is kohéziós elemeknek tekinthetők egyaránt pozitív érzelmi viszonyulást kifejező jelentésük alapján. Grammatikai síkon pedig az egyes szám harmadik személyt jelölő *Ève* és a szintén egyes szám harmadik személyű birtokos determináns *son* (*jardin*) között van konnexiós kötés.

Elmondható tehát, hogy a szóban forgó példapárban értelmezhető jelentés-összefüggés nyelvi eszköztára gyakorlatilag megegyezik a magyar és a francia rövidszövegben, a szövegjelentés bázisa tehát szorosan nyelvi-szemantikai bázisú, nem alapszik nyelvileg nem jelölt tudásbázis-tartalmon.

(2) + konstringencia, + koherencia / + kohézió, + konnexitás

magyar: *Éva szereti a virágokat. A rózsza a kedvence.*

francia: *Ève aime les fleurs. Ses préférées sont les roses.*

Ehhez a magyar nyelvű szövegmondatlánchoz – az előzőhöz hasonló – pozitív konstringencia-benyomás tartozik (például azért, mert a befogadó tapasztalati tudása alapján összefüggőnek tartja azt a két tényállást, hogy 'ha valaki szereti a virágokat, akkor gyakran van neki kedvenc virágfajtája is'), tehát a rövidszöveg koherens. Erős a szöveg kohéziója és konnexitása is. Előbbi a *virágokat* és a *rózsza* jelentésviszonya révén erős, az előbbi a fölrendelt kategória, az utóbbi pedig az alárendelt kategória. A *szereti* és a *kedvenc* jelentése között is erős a kohézió (a *kedvenc* jelentése 'az a dolog vagy személy, amit vagy akit a legjobban szeret valaki'). A konnexitás a szóban forgó példában az *Éva* egyes szám harmadik személye és a *kedvence* birtokos személyjele révén valósul meg.

A francia nyelvű szövegmondatlanc által utalt tényállások, csakúgy, mint a magyar szövegmondatlanc esetében, a befogadó világra vonatkozó háttértudása alapján összefüggőnek tekinthetők. Emellett a rövidszöveg nyelvi síkja mind grammatikai kötéseit, mind fogalmi jelentésviszonyait tekintve erős összefüggőséget mutat. Kohéziót biztosít a *fleurs* (virágokat) és a *roses* (szó szerint: rózsák) jelentése között fennálló hiperonim-hiponim viszony, valamint az *aime* (szereti) és a *préférées* (szó szerint: kedvencei) szavak egyaránt pozitív, csupán intenzitásában eltérő érzelmi viszonyulást kifejező jelentésbeli összefüggése. Konnexitást egyrészt az egyes szám harmadik személyt jelölő *Ève* és a szintén egyes szám harmadik személyű birtokos determináns *ses* (*préférées*) (szó szerint: az ő kedvencei), másrészt az *aime* (szereti) és a *sont* (szó szerint: vannak) igék jelen idejű alakja biztosít.

Az elemzett példapár nyelvtani jelenségeiben megmutatkoznak nyelvspecifikus jelenségek (a birtokos determináns kifejtetlensége, illetve kifejtettsége; a virágfajta egyes, illetve többes száma). A koherencia alapja az erős tudásbázis-alapú jelentésfolytonosság valamint a konnexitás ugyan eltérő, de erős formái.

3.2 Nyelvi utalóelemekkel nem támogatott pozitív konstringenciaitélet

A konstringenciabenyomás nyelvi megformálástól való viszonylagos függetlenségének igazolására olyan szövegmondatláncokat érdemes megvizsgálnunk, amelyekben nem valósul meg a nyelvi sík szövegnyelvészeti értelemben vett grammatikai és szemantikai folytonossága, a befogadó mentális működése azonban – felhasználva a rendelkezésre álló tudásbáziselemeket – folytonos jelentést (konstringens tényállást) rendel a nyelvi formához. Az alábbi szövegmondatpárok (3., 4.) ezt szemléltetik.

Előre kell bocsátanunk, hogy a rövidszöveg szituatív környezetét adó kommunikációs helyzet, illetve egy lehetséges tágabb szöveggörnyezet ismerete nélkül állításaink megkérdőjelezhetők, ezért fontos, hogy az alábbi példákra mint a jelenséget szemléltető eszközökre tekintünk.

Az alábbi két rövidszöveghez rendelhető tényálláskomplexum tehát összefüggőnek minősül. A pozitív konstringenciabenyomást a nyelvi síkon nem támogatják explicit szemantikai és/vagy grammatikai jelenségek, azaz a szövegek sem nem kohezívek, sem nem konnexek. Konstringensnek ítéltetőségük alapja a befogadó tapasztalati tudása, azaz a befogadó tudati tartalékának egyéni élményekből származó része.

Az alábbiakban rövid elemzésekkel szemléltetjük azt a feltevésünket, hogy a befogadó konstringenciabenyomására hathatnak a szónyi nagyságrendű jelentéseknél kisebb jelentéskomponensek is.

(3) + konstringencia, + koherencia / – konnexitás, – kohézió

magyar: *Éva szereti a virágokat. Előfizettem egy újságra.*

francia: *Ève aime les fleurs. J'ai souscrit un abonnement à un magazine.*

A két magyar nyelvű és a két francia nyelvű szövegmondatpárra is érvényes, hogy a jelentésfolytonosságot nem támogatják nyelvi eszközök sem a kohézió, sem a konnexitás síkján. A konnexitás ellen hat az, hogy az első szövegmondat egyes szám harmadik személyű alanyára jelen idejű predikátum vonatkozik, a második mondat egyes szám első személyű alanyára pedig múlt idejű. Kohéziós kapcsolat sem állapítható meg a szövegmondatpár lexikális elemei között: sem a *szereti/aime* és az *előfizettem/j'ai souscrit* (szó szerint: *aláírtam*) igék, sem a *virágokat/fleurs* és az *előfizettem/abonnement* (*előfizetés*) főnevek jelentése nem alkot homogén jelentéssíkot.

Ha azonban a befogadónak a tudásbázisában hozzáférhetők olyan élmények, tapasztalatok, ismeretek, amelyek a két szövegmondat által kifejezett tényállás között kapcsolatot engednek értelmezni, akkor a pozitív konstringenciabenyomás folytán a mondatpár koherens szövegnek hat. Ilyen tudásbáziselem lehet például az, hogy léteznek olyan újságok, magazinok, amelyek a virágok gondozásáról szólnak, és egy olyan személy számára (itt Éva számára), aki szereti a virágokat, jó ajándék lehet előfizetni egy ilyen témájú újságra. Természetesen a széttartó jelentéskomponensek a francia nyelvű befogadó számára is beilleszthetők egy fentihez hasonló értelmezési keretbe, amelyben az utalt tényállások konstringensnek tarthatók. Ezeknek a háttérismerteteknek a mozgósítása révén lehetséges összefüggő valóságvonatkozásként értelmezni a két szövegmondat jelentéséhez rendelhető tényállások viszonyát: 'Comme Ève aime les fleurs, j'ai souscrit un abonnement à un magazine sur les fleurs pour lui offrir en cadeau' ('Mivel Éva szereti a virágokat, előfizettem egy virágokról szóló magazinra, hogy ajándékba adjam neki').

(4) + konstingencia, + koherencia / – konnexitás, – kohézió

magyar: *Éva szereti a virágokat. Találtam szép színes fonalakat.* (Ti. amikor virágokat hímez, szüksége lesz színes fonalakra, hisz a virág szirmai általában színesek.)
 francia: *Ève aime les fleurs. J'ai trouvé de beaux fils colorés.*

Az előző szövegmondatpáréhoz hasonló a helyzet a 4. magyar és francia nyelvű mondatpár esetében. A nyelvi elemek síkján sem a magyar, sem a francia példában nincs kohéziót és konnexitást teremtő, illetve jelölő eszköz, ugyanakkor a befogadó tudásbázisában lehet arra vonatkozó ismeret, élmény, amely alapján számára konstingensnek minősül a komplex tényállás, ezáltal koherensnek a rövidszöveg. Ilyen tudás lehet például az, hogy a színes fonalakkal gyakran hímeznek virágmintát, vagy kötnek, horgolnak fonalvirágot, és ha a talált színes fonalakat Éva megkapja, akkor erre lehetősége nyílik, hiszen ő nagyon szereti a virágokat (esetleg virágmintákat).

3.3 Nyelvi síkon összefüggő, ugyanakkor a konstingenciabenyomást nem támogató példák

A nyelvi megformáltság és a konstingenciabenyomás különválaszthatóságának igazolása, illetve szemléltetése jóval nehezebb fordított helyzetben: ha a nyelvi eszközök „látszólagos” jelentés-összefüggést teremtenek, a szöveghez jólformált tényállás rendelése azonban bizonytalan, legalábbis szövegszerűtlenség-érzetet kelthet a befogadóban. Az ilyen példákkal szemben természetesen mindig fenntartásaink vannak, hiszen megállapításaink alapja pusztán saját, egyéni tudásbázisunk lehet (jelen esetben e tanulmány szerzőié.)

(5) ? konstingencia, ? koherencia / – konnexitás, + kohézió

magyar: *Éva szereti a virágokat. Északon virágzott az ipar.*
 francia: *Ève aime les fleurs. L'industrie a fleuri dans le Nord.*

Mind a magyar, mind a francia nyelvű szövegmondatpárt látszólagos – metaforikus jelentéskapcsolaton alapuló – kohézió jellemzi a *virágok* és a *virágzott*, illetve a *fleurs* (*virágok*) és az *a fleuri* (*virágzott*) összetevők nyomán. A részleges szóismétlés mindkét nyelven kohézióérzetet kelt, ugyanakkor az itt olvasható mondatpárok kontextusában a befogadó nehézkesen vagy egyáltalán nem tud kialakítani pozitív konstingenciaítéletet, mert a háttértudásából nem tud olyan releváns ismereteket mozgósítani, amelyek alapján a szövegmondatok által utalt tényállásokat összefüggő valóságvonatkozásként tudná értelmezni. (Itt szándékosan nem konstingenciabenyomásról beszélünk, mert amikor a befogadóban felmerül a „Mit jelenthet ez a szöveg?” dilemma, akkor nem spontán, hanem tudatos jelentésrepresentáció zajlik.)

(6) ? konstingencia, ? koherencia / + konnexitás, – kohézió

magyar: *Éva szereti a virágokat. Szerinte nagy az infláció.*
 francia: *Ève aime les fleurs. Selon elle, l'inflation est élevée.*

A magyar nyelvű szövegmondatokban konnexitást teremt az *Éva* és a *szerinte* egyes szám harmadik személyűsége, a francia szövegmondatpárban pedig az *Ève* tulajdonnév és az *elle* egyes szám harmadik személyű, nőnemű személyes névmás között fennálló korreferencia. A konnexitást erősíti a két-két szövegmondat jelen idejűsége. Ez a grammatikai kapcsolat azonban nem áll összhangban azzal, hogy a befogadó nem szerez pozitív konstringenciabenyomást a szövegmondatpár értelmezésekor. A jelenség tehát az 5. mondatpárok esetéhez hasonló. Tudatosan, alapvető tapasztalati és ismereti bázisunk perifériájáról „szedegethetjük össze” azokat az elemeket, amelyeket felhasználva valamiféle konstringens tényállást reprezentálhatunk.

4 A befogadó konstringenciaítéletét befolyásoló jelentésviszonyok reprezentációjáról

Az alábbiakban – Petőfi S. János nyomán (Petőfi S. 1969: 8) – olyan dokumentációs tezauszrt láthatunk, amely a szójelentéseket meghatározott logikai rendszerben tartalmazza, és rendez egy megadott kulcsszó (címszó) köré, komplex jelentéshálózatot építve ki. A tezauszralapú jelentésexplikációnak talán látszólag nincs sok köze a konstringencia magyarázatához, de látni fogjuk, hogy az egymástól távoli – ugyanakkor valamilyen logikai útvonalon bejárható – jelentéskapcsolatok feltárása hozzásegíthet bizonyos konstringenciabenyomások magyarázatához, ennél fogva a nyelvi nem támogatott konstringencia, illetve koherencia jellemzéséhez.

A Petőfi S. János korai konferencia-előadásából vett dokumentációs tezausz szócikkében az egyértelműség kedvéért megtartjuk az angol szakkifejezések rövidítéseit is.⁶

Headword (címszó)

SY synonyms (szinonim terminus)

EQ equivalent terms (ekvivalens terminus)

TR translation (fordítás)

DEF definition (explicáció, meghatározás)

SN scope note (az utalt entitás tartománya)

SF semantic factors (a címszó szemantikai faktora)

ISF is semantic factor of (az az elem, aminek a címszó szemantikai faktora)

FIELD thematic group (tematikus csoport)

CAT category (material, feature, process) (kategória / anyag, jellemvonás, folyamat)

BT broader terms (szélesebb körű terminusok)

BT-LOG broader terms – logical (logikai jellegű szélesebb körű terminusok)

BT-WH broader terms – whole (’fölrendelt egész’-jellegű szélesebb körű terminusok)

BT-CON broader terms – connected (olyan szélesebb körű terminusok, amelyekhez a címszó nem logikai vagy rész-egész jelleggel kapcsolódik)

NT narrower terms (szűkebb körű terminusok)

NT-LOG narrower terms – logical (logikai jellegű szűkebb körű terminusok)

NT-PT narrower terms – part (’alárendelt rész’-jellegű szűkebb körű terminusok)

NT-CON narrower terms – connected (kapcsolt jellegű szűkebb körű terminusok)

⁶ A Petőfi S. János által a szemiotikai szövegjelentés-magyarázatba beépített dokumentációs tezausztikus explicáció gyakorlati példái olvashatók többek között a következő tanulmányokban: Petőfi S. 2009: 33–35, Dobi 2019: 540–542.

COL collateral terms (kolaterális terminusok)

COL-LOG collateral terms – logical (logikai jellegű kolaterális terminusok)

COL-PT collateral terms – part ('alárendelt rész' jellegű kolaterális terminusok)

COL-CON collateral terms – connected (kapcsolt jellegű kolaterális terminusok)

ASC associated terms (asszociált terminusok)

ASCR associated reflexive (reflexív módon asszociált terminusok)

ASCT associated to (a címszóhoz asszociált terminusok)

ASCF associated from (a címszóból asszociált terminusok)

EC empirically connected (empirikusan kapcsolódó terminusok)

Az alábbi szójegyzék a magyar *virág*, illetve a francia *fleur* kulcsszó tezaursztikus explikációjának egy lehetséges formáját mutatja meg. A listában benne vannak a *virág/fleur* kifejezéssel valamilyen természetű jelentésviszonyban álló azon kifejezések is (l. kövérrel kiemelve), amelyek az elemzett mondatpárok által feltételezhetően kifejezett tényálláskomplexum konstringenciája szempontjából relevánsak az adott példaszövegekben. Az ilyen dokumentációs szerkezetű jelentésexplikációval láthatóvá lehet tenni, hogy mely fogalmak és milyen természetű kapcsolat révén járulnak hozzá a pozitív konstringenciaítélethez.

Úgy látszik, hogy a konstringenciabenyomás kialakulásában valóban segítenek a befogadó mentális lexikonjának azon elemei, amelyeket az adott kontextusban a befogadó konstringenciabenyomása aktivál, és amelyekre a szöveg mondataiban nem feltétlenül történik explicit utalás. (Az esettanulmányainkban kifejtve szereplő kifejezéseket az alábbi listában kiemeltük.)

	<i>VIRÁG</i>	<i>FLEUR</i>
SY	virágszál	beauté, gratin, élite, crème
EQ	a növény szaporítószerve	organe reproducteur de la plante
TR	fleur , Blume, Flower	virág , Blume, Flower
DEF	a botanikában az egyik fajta növényi szaporító szerv; <i>virág</i> , fás vagy lágyszárú növényből leszakított vagy levágott dekoratív növényi rész ⁷	en botanique, un type d'organe reproducteur végétal ; partie décorative coupée ou détachée d'une fleur, d'une plante ligneuse ou herbacée
SN	természet	nature
SF	több részből áll, száruk végén van	est constituée de plusieurs parties, se trouve à l'extrémité du rameau
ISF	növényi szerv	organe végétal
FIELD	élővilág	biologie
CAT	élő szövet, növényi szövet	tissu vivant, tissu végétal
BT		
BT-LOG	szaporodás eszköze	organe de la reproduction
BT-WH	növény	plante
BT-CON	virágzik, virágot szed	fleurir, cueillir des fleurs
NT		
NT-LOG	váza, csokor, rét, virágoskert , gyümölcsfa	vase, bouquet, pré, jardin de fleurs , arbre fruitier
NT-PT	gyökér, szár, levél	racine, tige, feuille
NT-CON	csokrot köt	faire/composer un bouquet

⁷ Forrás: <https://hu.wikipedia.org/wiki/Vir%C3%A1g> (Letöltés: 2023.12.10.)

Dobi Edit & Nagy Andrea:
Szemiotikai textológiai jelentésrepresentáció magyar és francia rövidszövegekben.
A konstringencia összevető vizsgálata
Argumentum 19 (2023), 355–374
Debreceni Egyetemi Kiadó
 DOI: 10.34103/ARGUMENTUM/2023/18

COL		
COL-LOG	rózsa , krizantém, ibolya stb., gyümölcsfa virága	rose , chrysanthème, violet etc., fleur d'un arbre fruitier
COL-PT	szirom, bibe, porzó	pétale, pistil, étamine
COL-CON	virágillat	odeur de fleur
ASC		
ASCR	virágnyelv	langage des fleurs
ASCT	virágminta	motif floral
ASCF	szóvirág	fleur de rhétorique
EC	virágpor	pollen

A bemutatott dokumentációs tezaurusz szövegjelentés-representációban betöltött szerepének kifejtése olvasható Dobi 2019-ben, ahol a szerző a *láb* fogalmi sémájának feltárásával igazolja a jelentésviszonyok jelentőségét a nyelvi eszközökkel nem támogatott pozitív konstringencia-benyomás létrejöttében (Dobi 2019: 541–542).

5 Összegzés, kitekintés

5.1 Összegzés

A tanulmányunkban ismertetett szemiotikai textológiai elméleti háttér, beleértve a terminológia kérdéskörét is – úgy látszik – alkalmas a francia nyelvű rövidszövegek jelentésének reprezentációjára is, ezzel együtt eltérő nyelvű tényállásrepresentációk összevető vizsgálatára is. A modell adaptációja a francia szövegnyelvészeti hagyomány terminológiai kánonjának megfelelően is kidolgozható. Erre ezúttal nem tettünk kísérletet, nem akarván, hogy eltolódjon a hangsúly a reprezentációs modell működésének, hatékonyságának bemutatásáról.

A francia nyelvű példák elemzése során láthatóvá vált, hogy a nyelvi sík hogyan járul hozzá a szövegjelentés összefüggéséhez, miben mutat hasonlóságot, és miben eltérést a magyar nyelvű szövegmondatpárokhoz képest. A francia rövidszövegek kohéziójában szerepet játszanak – csakúgy, mint a magyarban – egyes fogalmi jelentésű szavak szó szerinti ismétlése ('fleurs') vagy azonos szemantikai mezőbe tartozása ('fleurs' – 'jardin'), a hiperonima-hiponima viszony ('fleurs' – 'roses'), de a 'pozitív érzelmi viszonyulás' jelentéskomponenst is szemantikai kapcsolatlak tekinthetjük ('aime' – 'préféré'). Grammatikai síkon pedig olyan utalóelemek támogatják a jelentésfolytonosságot, mint a birtokos determináns harmadik személyű egyeztetése ('Ève' – 'son'), a névmási korreferencia ('Ève' – 'elle') és a ragozott igealakok révén kifejeződő azonos igeidő ('aime' – 'est'). Ez utóbbi síkkal kapcsolatban az is megállapítható, hogy a két nyelv morfoszintaktikai rendszerében lévő különbségekből fakadóan a konnexitás fokában a magyar és a francia nyelvű szövegek eltérést mutatnak: a nembeli egyeztetés ('Ève' – 'elle'), valamint a francia létige harmadik személyű alakjainak ('est', 'sont') kötelező explicit megjelenése a mondat felszíni szerkezetében erősebb konnexiós kötésként támogatja a szövegjelentés-összefüggést.

Természetesen a francia példák esetében is látható, hogy a szöveg nyelvi síkjának elemei és a közöttük lévő viszonyok feldolgozásával párhuzamosan a befogadó egyaránt támaszkodik intuíciójára, a valóságra vonatkozó háttértudására, hogy a szövegmondatok által (feltehetően)

utalt tényállások között a nyelvi szerveződés síkján nem feltétlenül manifesztálódó összefüggéseket rekonstruálja. Így például a francia nyelvű befogadó, a magyar befogadóhoz hasonlóan, képes lehet olyan háttérismereteket mozgósítani, amelyek alapján összefüggést tud teremteni a virágokat kedvelő Éva és a magazin-előfizetés között.

A dolgozatunkban közölt esettanulmányok pusztán szemléltető funkciójúak. Ezzel együtt is vélhetően igazolják, hogy a különböző nyelvek nyelvtani szabályainak jelöltségi szintje, valamint a nyelvekre jellemző kifejtettség szintje befolyásolja azt, hogy a nyelviileg nem jelölt összefüggések értelmezésekor a befogadónak milyen mértékben szükséges támaszkodnia a tudásbázisára. Ezzel együtt az elemzésekből az is kiviláglik, hogy a magyar nyelvű és a francia nyelvű példaszövegek vizsgálata jóval inkább egyezéseket mutat, mintsem különbségeket. Az egyezések dominánsan általános szószemantikai, valamint kollektívtudás-alapú tényezőkhöz kötődnek; a különbségek pedig a szóban forgó nyelvek nyelvtani eltéréseiből fakadnak.

5.2 Kitekintés

A fentebb kifejtett elméleti áttekintés és a célirányos „laboratóriumi” (azaz nem élőnyelvi korpuszon alapuló) elemzések sora rámutat arra, hogy a lexiko-szemantikai és a szövegsemantikai jelentésrepresentációnak vannak érintkezési pontjai. Ezeknek a feltérképezése és alapos jellemzésük olyan szövegek vizsgálatával és részletekbe menő elemzésével is elképzelhető, amelyek esetében a hozzájuk rendelhető tényállás-komplexum konstringenciája nem jelenik meg explicit formában a nyelvi megformáltságban kifejtett elemek összefüggéseiben.

További kutatás tárgya lehet annak feltárása, hogy a tanulmányban Petőfi S. kutatásai nyomán ismertetett jelentésviszonyokon kívül milyen relációk hathatnak a befogadói konstringenciabenyomásra vagy -ítéletre. Vizsgálható például azoknak a nem nyelvi jelenségeknek a köre, amelyek feltehetően hatnak a befogadó értelmező attitűdjére egy tényálláskomplexum konstringensnek, illetve nem konstringensnek ítéletekor. Ebben a vonatkozásban nem feltétlenül a nyelvi eszközrendszerre kell gondolnunk, hanem például egy szöveg vizuális megjelenésére, szemiotikai megformáltságára, hisz a befogadó vizuális vagy auditív asszociációi is fontosak lehetnek egy szöveg jelentésrepresentációjában. A dokumentációs teaurusz kapcsán érdekes kutatási kérdéskör annak feltárása, hogy definiálhatók-e olyan jelentésviszonyok a kulcsszó-jelentéséből kiindulva, amelyek a dokumentációs teauruszt multimédiálissá tágítják (olyan viszonyokra gondolva például, mint az „ábrázoló viszony” a kifejezés vizuális értelmében; vagy egy szó hangoztatott formájának hangulati vagy többletjelentéses attitűdje).

Irodalom

- Adam, J.-M. (1990): *Éléments de linguistique textuelle. Théorie et pratique de l'analyse textuelle*. Liège: Mardaga.
- Adam, J.-M. (1993): Le texte et ses composantes. *Semen* [En ligne] 8.
<https://doi.org/10.4000/semen.4341>
- Adam, J.-M. (2005): *La linguistique textuelle. Introduction à l'analyse textuelle des discours*. Paris: Armand Colin.
- Andor J. (2016): A nyelvi szövegek koherenciájának konstitúciójáról. In: Dobi E. & Andor J. (szerk.): *Tanulmányok a szövegkoherenciáról. Officina Textologica 19*. Debrecen: Debreceni Egyetem, Magyar Nyelvtudományi Tanszék, 21–45.

- Carnap, R. (1942): *Introduction into Semantics*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Charolles, M. (1976): Grammaire de texte – Théorie du discours – Narrativité. *Pratiques* n°11–12, 133–154. <https://doi.org/10.3406/prati.1976.969>
- Charolles, M. (1995): Cohésion, cohérence et pertinence du discours. *Travaux de Linguistique* n°29, 125–151. <https://shs.hal.science/halshs-00334043/document> (Letöltés: 2023.11.16.).
- Charolles, M. (2011): Cohérence et cohésion du discours. In: Hölker, K. & Marelló, C. (eds.): *Dimensionen der Analyse von Texten und Diskursen – Dimensioni dell’analisi di testi e discorsi*. LIT Verlag, 153–173. <https://hal.science/hal-00665838> (Letöltés: 2023.11.16.).
- Chomsky, N. (1995): *Nyelv és elme. Mondattani szerkezetek*. Ford. Zólyomi Gábor. Budapest: Osiris–Századvég Kiadó.
- Combettes, B. (1992): *L’organisation du texte*, coll. ‘Didactique des textes’. Metz: Université de Metz.
- Combettes, B. (1993): Grammaire de phrase, grammaire de texte: le cas des progressions thématiques. *Pratiques* n°77, 43–57. <https://doi.org/10.3406/prati.1993.1683>
- Csatár P. & Haase Zs. (2011): Koherencia és kohézió – Reflexiók a két fogalom értelmezésére a német nyelvű szakirodalom alapján. In: Dobi E. (szerk.): *A szövegösszefüggés elméleti és gyakorlati megközelítési módjai. (Poliglott terminológiai és fogalmi áttekintés)*. Petőfi S. János 80. születésnapjára. *Officina Textologica* 16. Debrecen: Debreceni Egyetem, Magyar Nyelvtudományi Tanszék, 57–80.
- Csűry A. (2002): Fókusz tartalmazó magyar szövegmondatok megfeleltetése francia fordításban: szintaktikai lehetőségek és tendenciák. In: Petőfi S. J. & Szikszainé Nagy I. (szerk.): *A kontrasztív szövegnyelvészeti aspektusai. (Linearizáció: téma–réma szerkezet)*. *Officina Textologica* 7. Debrecen: Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadója, 65–74.
- Csűry A. (2005): Korreferencia-viszonyok vizsgálata magyar és francia dialogális szövegben. In: Petőfi S. J. & Szikszainé Nagy I. (szerk.): *A korreferencialitás poliglott vizsgálata*. *Officina Textologica* 12. Debrecen: Debreceni Egyetem, Magyar Nyelvtudományi Tanszék, 19–34.
- Csűry I. (2002): A tematikus struktúra és a konnektorok szintaxisa a franciában és a magyarban. In: Petőfi S. J. & Szikszainé Nagy I. (szerk.): *A kontrasztív szövegnyelvészeti aspektusai. (Linearizáció: téma–réma szerkezet)*. *Officina Textologica* 7. Debrecen: Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadója, 75–92.
- Csűry I. (2016): Koherencia és multimodalitás. In: Dobi E. & Andor J. (szerk.): *Tanulmányok a szövegkoherenciáról*. *Officina Textologica* 19. Debrecen: Debreceni Egyetem, Magyar Nyelvtudományi Tanszék, 198–213.
- Daneš, F. (1971): Zur linguistischen Analyse der Textstruktur. *Folia Linguistica* IV, 72–78. <https://doi.org/10.1515/flin.1970.4.1-2.72>
- Daneš, F. (1976): Zur semantischen und thematischen Struktur des Kommunikats. In: Daneš, F. & Viehweger, D. (Hg.): *Studia grammatica* XI, 29–40.
- Daneš, F. (1977): Zum Status der Textebene. In: Daneš, F. & Viehweger, D. (Hg.): *Studia grammatica* XVIII, 153–158.
- van Dijk, T. A. (1972): *Some Problems of Text Grammars*. The Hague: Mouton. <https://doi.org/10.1515/9783110804263>
- van Dijk, T. A. (1980): *Textwissenschaft. Eine interdisziplinäre Einführung*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag. <https://doi.org/10.1515/9783110954845>
- Dobi E. (2012): A szemiotikai textológiai jelértelmezés szerepe a szöveg jelentésrepresentációjában. In: Dobi E., Hoffmann I., Nyirkos I. & Tóth V. (szerk.): *Magyar Nyelvjárások L*. Debrecen: Debreceni Egyetem, Magyar Nyelvtudományi Tanszék, 107–116.

- Dobi E. (2016): Gondolatok a koherenciáról. In: Dobi E. & Andor J. (szerk.): *Tanulmányok a szövegkoherenciáról. Officina Textologica 19*. Debrecen: Debreceni Egyetem, Magyar Nyelvtudományi Tanszék, 11–20.
- Dobi E. (2019): A konstringencia lexiko-szemantikai vonatkozása. *Argumentum* 15, 534–544.
- Dobi E. (2021): A szemiotikai textológia hozadéka a szövegek jelentésreprezentációjában. *Nyelvtudományi Értekezések* 170. Budapest: Akadémiai Kiadó.
<https://doi.org/10.1556/9789634546894>
- Dressler, W. (1972): *Einführung in die Textlinguistik*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
<https://doi.org/10.1515/9783111358932>
- Givón, T. (1995): *Functionalism and Grammar*. Amsterdam: John Benjamins.
<https://doi.org/10.1075/z.74>
- Habermas, J. (1981): *Theorie des kommunikativen Handelns* 1–2. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- Halliday, M. A. K. & Hasan, R. (1976): *Cohesion in English*. London: Longman.
- Isenberg, H. (1971): Überlegungen zur Texttheorie. In: Ihwe, J. (Hg.): *Literaturwissenschaft und Linguistik. Ergebnisse und Perspektive 1*. Frankfurt: Athenäum Verlag, 155–172.
- Isenberg, H. (1976): Einige Grundbegriffe für eine linguistische Texttheorie. In: Daneš, F. & Viehweger, D. (Hg.): *Probleme der Textgrammatik*. Berlin: Akademie Verlag, 47–145. [Studia Grammatica 11]
- Kiefer F. (1979): Szövegelmélet – szöveggrammatika – szövegnyelvészet. *Magyar Nyelvőr* 103/2, 216–225.
- Kocsány P. (1989): Szövegnyelvészet vagy szövegek nyelvészete? *Filológiai Közöny* 35, 26–43.
- Laczkó, T. (2016): *Aspects of Hungarian Syntax from a Lexicalist Perspective*. Akadémiai doktori értekezés. Debrecen.
- Lundquist, L. (1980): *La cohérence textuelle: syntaxe, sémantique, pragmatique*. Copenhague: Nyt Nordisk Forlag.
- Morris, C. W. (1964): *Signification and Significance: A Study of the Relations of Signs and Values*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Nagy A. (2012): Szövegszerűtlenség a szövegszerűségben. Szövegösszefüggés-hordozók nem prototipikus párbeszédű szövegekben. In: Dobi E. (szerk.): *A szövegösszefüggés elméleti és gyakorlati megközelítési módjai. Diskusszió. Officina Textologica 17*. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 42–56.
- Nagy A. (2016): Befogadó és koherenciaitélet. In: Dobi E. & Andor J. (szerk.): *Tanulmányok a szövegkoherenciáról. Officina Textologica 19*. Debrecen: Debreceni Egyetem, Magyar Nyelvtudományi Tanszék, 46–58.
- Petőfi S. J. (1969): *On the Problems of co-textual Analysis of Texts. International Conference on Computational Linguistics*. Sweden: Sänga Säby.
<https://dl.acm.org/doi/pdf/10.3115/990403.990453> (Letöltés: 2023.11.30.)
- Petőfi S. J. (1988): A szöveg mint interdiszciplináris kutatási objektum. *Magyar Nyelvőr* 112/2, 219–229.
- Petőfi S. J. (1996): *Az explicités biztosításának feltételei és lehetőségei természetes nyelvi szövegek interpretációjában. Linguistica, Series C, Relationes* 8. Budapest: a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete.

- Petőfi S. J. (2004): A szövegösszefüggést biztosító relációk elemzésének aspektusai. In: Petőfi S. J. & Szikszainé Nagy I. (szerk.): *A szövegorganizáció elemzésének aspektusai. (Fogalmi sémák).* *Officina Textologica 10.* Debrecen: Debreceni Egyetem, Magyar Nyelvtudományi Tanszék, 11–22.
- Petőfi S. J. (2009): *Egy poliglott szövegnyelvészeti-szövegtani kutatóprogram 2. (Adalélok a verbális szövegek szövegösszefüggőség-hordozóinak vizsgálatához).* *Officina Textologica 15.* Debrecen: Debreceni Egyetem, Magyar Nyelvtudományi Tanszék.
- de Saussure, F. (1916/1967): *Bevezetés az általános nyelvészetbe.* Ford. B. Lőrinczy Éva. Budapest: Corvina Kiadó.
- Tolcsvai Nagy G. (2016): Topikfolytonosság és eseménykontiguum a szövegben. In: Dobi E. & Andor J. (szerk.): *Tanulmányok a szövegkoherenciáról.* *Officina Textologica 19.* Debrecen: Debreceni Egyetem, Magyar Nyelvtudományi Tanszék, 59–73.
- Viehweger, D. (1977): Zur semantischen Struktur des Textes. In: Daneš, F. & Viehweger, D. (Hg.): *Studia grammatica XVIII*, 103–117.
- Viehweger, D. (1982): Szemantikai jegyek és szövegstruktúra. Ford. Danyi Magdolna. In: Thomka B. (szerk.): *Tanulmányok 15. Szövegelmélet.* Újvidék: A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, 51–60.

Dobi Edit
 Debreceni Egyetem
 Magyar Nyelvtudományi Tanszék
 H-4002 Debrecen
 Pf. 400
 dobi.edit@arts.unideb.hu

Nagy Andrea
 Debreceni Egyetem
 Francia Tanszék
 H-4002 Debrecen
 Pf. 400
 nagy.andrea@arts.unideb.hu